

TİMURLULARDA VAKIF FAALİYETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

An Overview on the Activites of the Foundations in Timurids Period

Yavuz Selim SALMAN*

Özet

Vakıf müessesesi, İslam ülkelerinde 8. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın sonlarına kadar içtimai, iktisadi ve kültürel hayatın önemli bir parçasını teşkil etmiştir. Tabii bu müessese Türkler arasında da oldukça yaygınlık göstermiştir. Vakıflar ile hukuki bir zeminde tezahür eden hayrat duygusu ve eylemi Türk-İslam medeniyetinin mayasını oluşturan başlıca unsurlardan olmuştur. Timurlular dönemi, İslamiyet sonrası Türkistan tarihinin önemli bir safhasını oluşturur. Bu dönemde Türkistan coğrafyası, edebiyat, sanat, imar vesair alanlarda epey canlılık kazanmıştır. Tabii vakıf faaliyetleri de bu canlılıktan nasibini almıştır. Biz de bu konu üzerine eğilerek çalışmamızda, Timurlu döneminin zengin vakıf faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin Timurlu idaresi nezdindeki mahiyetini ele alacağız.

Anahtar kelimeler: Timur, Timurlular, Vakıf, Hayrat, Din

Abstract

The foundations were important part of social, economic and cultural life in Islamic states from the middle of 8th century to the end of 19th century. Obviously the same institutions prevailed among Turkic nations too. The sense and action of charity which appeared legally with the foundations were the main aspects of Turkic-Islamic civilization. The Timurids period is important in the history of Turkistan after Islam. In this period the region of Turkistan revived considerably in fields of literature, art, architecture and so on. Undoubtedly the foundations benefited from this. This research paper discusses in detail the activities of the foundations in the period of Timurids.

Keywords: Timur, Timurids, Foundation, Charity, Religion

Giriş

Sözlükte alıkoymak, durdurmak, kımıldatmamak anlamına gelen vakıf, hayır gayesine matuf olarak bir malın hukuki bir işlemle ebediyen tahsis edilmesiyle meydana gelen hayır müessesesidir. İslam medeniyetinin önemli bir unsuru olan

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Genel Türk Tarihi Bölümü, yselimsalman@gmail.com

vakıf müessesesine dair fıkıh mezhepleri ve fakihlerin çeşitli hususlarda farklı kanaatlere sahip olması hasebiyle değişik tanımlamalar söz konusudur. (Günay, 2012). Lakin konumuzun maksadından sapmamak için biz bu meseleye girmeyeceğiz

Vakıf müessesesi, İslam ülkelerinde 8. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın sonlarına kadar içtimai, iktisadi ve kültürel hayatın önemli bir parçası olmuştur. Dini nitelikli ve eğitimle alakalı kuruluşlar (cami, mescit, darülkuran, darülhadis), tasavvuf ehli için barınma temin eden binalar (zaviye, hankah, ribat, tekke), fakirlere aş verilen mutfaklar (imaret), sosyal bir mekan haline gelen kabirler (türbe), sağlık kurumları (bimaristan, darüşşifa), yollar, köprüler, kervansaraylar, sulama kanalları, çeşmeler, su yolları, kanalizasyon vesair yapılar vakıf faaliyetlerinin iştilgal sahasını teşkil etmiştir. Tüm bunların sürekliliği vakıf mallarından elde edilen gelirlerle sağlanıyordu. Vakıflar ile hukuki bir zeminde tezahür eden hayrat duygusu ve eylemi Türk-İslam medeniyetinin mayasını oluşturan başlıca unsurlardan olmuştur (Yediyıldız, 2012).

Türklerde Vakıf Müessesesinin Gelişimine Kısa Bir Bakış

İslamiyet öncesi konar-göçer Türklerde böyle bir müessesenin varlığını işaret etmek güçtür. Lakin yine bu dönemde yerleşik hayatın unsurlarına sahip Uygurlar arasında vakıf benzeri hayır müesseselerinin varlığı ifade edilmektedir (Erşahin, 2001, s.131). Kimi araştırmacılar İslami Türk hayır müesseselerinin, Budist Uygurların hayır eseri mahiyetindeki buyan denen külliyelerinden inkişaf ettiği kanaatindedir (Esin, 1979, s.38,45). Tartışmalı¹ bir mesele olsa da Türklerin vakıf tecrübesini bu döneme uzatmak mümkün olabilir. Fakat tabii, Türk-İslam medeniyetinin mühim bir unsuru olarak vakıf müessesesinden tam manasıyla bahsetmek için Hakanlıların (Karahanlılar) siyasi hakimiyet yıllarına uzanmak gerekecektir.

Hakanlıların batı kanadına hakim bulunmuş olan Böri Tigin 1. İbrahim Han^{2*} başkent olarak tayin ettiği Semerkant'ta vakfiyelerle desteklediği hayır müesseseleri yaptırmıştır (Esin, 1979, s.38). Onun bu çalışmalarının 11.yüzyılda önem kazanan vakıf müesseselerinin ilk numuneleri olduğu ifade edilmektedir (Esin, 1979, s.38). Neşredilen iki vakfiyesinden hareketle İslami Türk vakıf müessesesinin Hakanlılar devrinde Hanefi mezhebi etrafında şekillendiği ve Hakanlı vakıf müessesesinin Osmanlılar devrinin sonuna kadar takip edilecek bir örnek teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Çalışmamızın bütünlüğünü kaybetmemek adına vak-

1 Bkz. Erşahin, 2001, s.131, haşiye 1.

2 *1052-1068 yılları arasında Semerkant merkez olmak üzere Maverainnehr bölgesine hakim olmuştur. Babası Nasr İlig Han'ın 999 yılında Hakanlı topraklarına kattığı bu toprakları hanedan mensuplarıyla olan çetin mücadelelerinden sonra idaresi altına almayı başarmıştır.

fiyelerin teferruatına girmeyeceğiz.³ Lakin daha sonraları Şah-ı Zinde^{4**} olarak bilinecek olan ve Timurlulara ait birçok eserlerin bulunduğu türbeler külliyesinin teşekkülü hususunda 1. İbrahim Han'ın burada medrese külliyesi inşa ettirdiği ve bunun için vakıflar bağışladığını zikretmiş olalım (Esin, 1979, s.43-46,50).

Türk hükümdarlarınca vakıf müessesesine verilen ehemmiyeti yalnızca hayır hasenat yapma isteği ile sınırlandırmamak lazım gelir. Konunun pek mühim bir başka ciheti ise, devlet erki ile içtimai doku ve dini unsurların münasebetine ilişkin bulunmaktadır. Burada, vakıf müessesesini, devlet erkinin toplum nezdindeki meşruiyetini artırmak ve dini kurumlar üzerinde bir denetleme temin etmek gayesiyle desteklenen bir kaynak olarak görmekteyiz. Bu vaziyet bilhassa Selçuklularda oldukça belirgindir. Dışarıdan gelen konar-göçer yabancılar sıfatıyla hakim oldukları yerleşik Müslüman ahalinin kendilerine meyletmeleri yolunda, kurdukları medreselerin rolüne dikkat etmek gerekir. Buralardan yetişen kimse-ler hem ihtiyaç duydukları ilmi kadroları temin ederken hem de yine buralarda yetişen din adamları vesilesiyle iktidarlarını daha da kuvvetlendiriyorlardı. İslam aleminin içinde bulunduğu şiddetli mezhep çatışmalarının ortasında, devlet erkine muhalif Şii ve Batını akımlara karşı Sunniliğin çeşitli kollarını, kurulan Nizamiye medreselerinde bir araya getirmek suretiyle dini zümrelerin ayrı ayrı odaklar halinde bulunması yerine devlet desteği, dolayısıyla denetlemesi, altında tutmaya gayret sarf etmişlerdir. Devletin dini unsurlar üzerindeki maddi destek vasıtasıyla kurmaya çalıştığı denetimin kapsamı yalnızca medreselerden ibaret değildi. Medreselerin yanı sıra hankahlar, zaviyeler, ribatlar yapmak ve bunlara zengin vakıflar bağışlamakla Batını akımlara daha fazla temayülü olan tasavvuf ehlini devlete yaklaştırma siyaseti söz konusuydu. Bu yolla müfrit tasavvuf akımları yerine Sunni mezhebinin çerçevesinde şekillenen bir tasavvuf anlayışı ikame edilmeye çalışılmaktaydı. Devlet eliyle kurulan tüm bu müesseselerin devamlılığı tahsis edilen zengin vakıflarla sağlanılmaktaydı. Hakanlılarla başlayıp Selçukluların çok kapsamlı bir şekilde uyguladığı bu siyaset, Timurlular da dahil olmak üzere kendisinden sonra gelen çoğu Türk siyasi teşekkülünde devam ettirilmiştir. Bu meseleyi, aşağıda Timurlular özelinde ele almak üzere şimdilik bir köşeye koyalım.⁵

13. yüzyılda Moğol istilası sırasında tahrip edilen şehirlerdeki vakıf yapılarının büyük bir kısmının yok olduğu pek tabiidir (Erşahin, 2001, s.132). Lakin kısa bir süre sonra Müslüman Moğol hanlarının gayretiyle vakıflar tekrar yaygınlaşmıştır (Erşahin, 2001, s.132; Yediyıldız, 2012, s.482-483).

3 Tafsilat için bkz. Esin, 1979, s.37-56.

4 ** Bu türbeler külliyesi Hz. Muhammed'in amcasının oğlu Kusam bin Abbas'ın kabri etrafında teşekkül etmiştir.

5 Tafsilat için bkz. Yüksel, 2009, s. 10-14.

Timurlularda Vakıf Faaliyetleri

Zafername yazarı Şerefeddin Yezdi, Timur için “Kafası daima imar ve hayır hasenat işleriyle meşguldü” der. Ve devam eder: “Kendisinden geriye pek çok bina, cami, hankah, ribat, köprü ve başka kuruluşlar kalmıştır. İran ve Turan’da dolaşanlar her yerde onun yaptırdığı eserleri görürler” (Yezdi, 2003, s.467). Eserini Timurlu mirzası İbrahim Sultan’ın^{6*} himayesinde kaleme alan mezkur tarihçinin Timur için çok olumlu ifadeler kullanması pek tabiidir. Lakin yapılan işlere bakıldığı takdirde bu ifadelerin boş birer övgüden ibaret olmadığı görülmektedir. Ülkesinde, bilhassa başkentinde, hummalı bir imar çalışması yürüten Timur hayır müesseselerini ihmal ediyor değildi. Onun mühim eseri olarak kabul gören Semerkant’ta yaptırdığı cuma mescidi^{7**} münasebetiyle bir diğer Zafername yazarı Nizameddin Şami de onun hayrat ve hasenatını dile getirir (Şâmî, 1987, s.254).⁸ Timur, halk üzerinde manevi nüfuzu olan kimseler adına medrese, hankah ve imaretler yaptırırdı. Nitekim Tüzukat’ta, Timur’un ağzından, ulema, seyyid, derviş gibi kimselere geçimlik temin edilmesi, önemli zatların ve şeyhlerin kabirleri için vakıflar bağlanmasına dair buyruklar yer almaktadır (Sahibkiran, 2010, s.119-120).⁹ Keş’te Şemseddin Külal^{10***} türbesinin yakınında kurdurduğu büyük imaret (Yezdi, 2003, s.235), Yesi’de Hoca Ahmed Yesevi adına inşa ettirdiği türbede aynı zamanda dervişler ve misafirler için yaptırdığı kocaman bir kazanı bulunan büyük imaret (Aka, 2017, s.171), kendisinin de müridi olduğu sufi Hacı Bayezid için hankah yaptırıp buraya zengin vakıflar bağışlaması (Yüksel, 2009, s.104) buna örnek olarak gösterilebilir. Yine yukarıda Şah-ı Zinde’den bahsederken zikrettiğimiz Kusam bin Abbas’a halk tarafından hürmet edildiğini takdir eden Timur, onun manevi nüfuzundan yararlanmak üzere mezarın çevresinde yapılar inşa ettirip bunlar için vakıflar kurdurmuştur (Yakubovskiy, 2018, s.49-50).

Müslüman hükümdarlar için önemli bir başka itibar kaynağı ise Haremeyn için yapılan hizmetler idi.¹¹ Timurlu hükümdarları da bu hususu ihmal ediyor de-

6 * Timur’un torunu, Şahruh’un oğlu. Babasının hükümdarlığı döneminde Fars bölgesinin hakimi idi.

7 ** Bibi Hanım Cami. Bibi Hanım, Timur’un küregen unvanını taşımasını sağlayan hanımı ve Çağatay hanı Kazan Han’ın kızı Saray Mülk Aga’nın halk arasındaki adıdır. Timur, bu camiyi Hint seferinden zaferle dönmesi münasebetiyle inşa ettirmiştir.

8 Fakat her kesimin görüşü aynı değildi. Zafername yazarlarının tam tersi olarak devrin tarihçilerinden İbn Arabşah Timur’a düşmandı. Ve tabii onun hakkındaki görüşleri oldukça olumsuzdu. İbn Arabşah, cemaat namaz kıldığı esnada caminin kubbesinden taşların yuvarlanmasını örnek vererek haksız paralarla yapıldığını düşündüğü cami hakkında olumsuz görüşlerini beyan etmiştir. Bkz. Yakubovskiy, 2018, s.49-50.

9 İsmail Aka, bu kaynağın doğruluğundan şüphe duymaktadır, bkz. Aka, 1994, s.XV-XVI. Kaynak hakkında ayrıntılı bilgi ve yapılan çalışmalar için bkz. Çakan, 2009, s.243-244.

10 *** Timur’un babası Emir Taragay’ın yakın dostu tarikât şeyhi. Timur, şeyhi babasının yanına defnetirmiş ve kabirleri üzerine bir türbe yaptırmıştı.

11 Misal olarak Şahruh’un Kabe’ye kendi yaptırdığı örtünün konulmasını arzu etmesi ve bununla alakalı Memlûklere birçok kez talepte bulunması, Tafsilat için bkz. İsmail Aka, 1994, s.177-182;

ğillerdi. Nitekim Timur, Mekke ve Medine'ye tahsis edilen ve gelirleri çok fazla olduğu bilinen vakıfların idaresini Seyyid Berekeye'ye^{12*} tevdi etmişti. Yine bu şeyhe suyurgical^{13**} olarak verilen Endhoy vilayetinin büyük bir kısmını Haremeyn için vakfettirmişti. Bu vakıfların gelirleri her yıl Haremeyn'den gelen görevliler veya Seyyid Bereke'nin vazifelendirdiği kimselerce yerine ulaştırılırdı (Yüksel, 2009, s.70,100).

Timur vakıfların korunması hususunda da dikkatli davranmıştır. Vakıf mallarına dokundurtmadığı gibi vezirlerine hazinesine vakıflardan küçük bir meblağın dahi girmemesini emretmiştir (Yüksel, 2009, s.76). Mesela Dimaşk ele geçirildiğinde, şehirde Haremeyn için tahsis edilmiş olan vakıf arazilerinden elde edilen mahsulatın toplandığı tahıl ambarına el sürülmemesini emrettiği halde, bu emrine mugayir olarak buradan bir miktar arpa alan bir tavacıya^{14***} sopa attırarak aldığı malın bedelini ödetmiştir (Yüksel, 2009, s.70-71).

Timur'un ölümünden sonra meydana gelen karışıklıklar içinde Şahruh'un imar faaliyetleriyle ilgilenmesine pek imkan yoktu. Lakin mücadele döneminden zaferle çıktıktan kısa bir süre sonra imar faaliyetlerine girişmiştir. Babasının Semerkant'ta büyük imar işleri yaptırması gibi o da kendi merkezi Herat'ta aynı yolu tuttu.¹⁵ Herat'ta, 1410 yılında tamamlanan medresede devrin önemli alimlerine dersler verdirdi. Külliye tarzında inşa edilen bu yapının bünyesinde bir de hankah bulunmakta idi. Şahruh tarafından çok zengin vakıflarla desteklenen külliyyede her gün fakirler ve dervişler için aş verilmekteydi (Aka, 1984, s.287; 1994, s.194; 2017, s.173; Yüksel, 2009, s.188). Horasan'ın bir diğer önemli merkezi olan fakat Moğol istilasından beri harap halde bulunan Mevr'in şenlendirilmesini emretmiş ve bu işe önemli begleri memur kılmıştı. Bu sayede şehir, mescid, medrese, han, hamam, pazar, hankah ve hayratlar ile donatılarak eski canlılığına dönmeye başlamıştı (Aka, 1984, s.286). Dindar bir şahsiyet olan Şahruh, babası gibi türbe ziyaretlerine çok önem verirdi.¹⁶ Seferler esnasında yol üzerindeki önemli zatların mezarlarını ziyaret etmeyi ihmal etmediği gibi düzenli olarak da bazı türbeleri ziyaret ederdi. Aynı zamanda türbeleri himaye etme yönünde hareket ederdi. Sünni mezhebini destekleme siyaseti babında Hanbeli mezhebinin alimlerinden Abdullah Ensari'nin Herat'taki kabri üzerine yaptırdığı büyük türbe buna misal gösterilebilir. Türbenin yanı sıra çevresinde bir cami ve imaret yaptırarak

Yüksel, 2009, s.68-70.

12 * Timur'un manevi koruyucusu saydığı ve çok hürmet ettiği şeyh. Timur, öldüğü zaman kendisinin bu şeyhin ayakucuna defnedilmesini vasiyet etmiştir.

13 ** Hükümdar tarafından bağışlanan dirlik.

14 *** Asker toplayıp bunları deftere kaydetmek, savaş esnasında ordu karargahının yerini tayin etmek, inşaat işlerini denetlemek, verilen cezaların infazına nezaret etmek, hükümdarın emirlerini komutanlara iletmek, savaş durumunda etraftaki sivil halkı nakletmek gibi sorumlulukları vardı.

15 Şahruh, babasının yerine geçtikten sonra Semerkant'ta oturmak yerine Herat'ta oturmaya devam etti. Maverainnehr bölgesini ise oğlu Uluğ Beg'in idaresine bıraktı.

16 Tafsilat için bkz. Yüksel, 2009, s.191-195.

burasını zengin vakıflarla desteklemişti (Yüksel, 2009, s.195). Şahruh her ayın ilk çarşambası bu türbeyi ziyaret ederdi (Yüksel, 2009, s.196). Şahruh'un zengin vakıflarla desteklediği bir diğer türbe ise Meşhed'deki İmam Rıza türbesiydi. İlk bakışta Şiiiler nezdinde çok muteber olan bu zatın türbesine gösterilen alaka devletin takip ettiği Sünnilik siyasetiyle tezatmış gibi görünebilir. Lakin bu yolla devlet karşıtı Şii propagandasının önüne geçilmek istenmekteydi.

Semerkant'ta imar işlerinde dedesinin izinden giden Uluğ Beg, şehri marmur kılmaya devam etti.¹⁷ Bünyesinde kendisinin de bizzat dersler verdiği rivayet edilen Semerkant'ta inşa ettirdiği medresenin karşısında bir de hankah yaptıran Uluğ Beg, bu inşaat işleri için kanallar ve otlaklar vakfetmişti (Aka, 1994, s.197-198; 2017, s.175, Barthold, 1997, s.106).

Şahruh'un ölümünden (1447) birkaç yıl sonra Semerkant tahtına oturan Ebu Said'in^{18*} dönemi, din adamlarının devlet idaresinde tesirli olduğu bir dönem olmuştur. Bilhassa devrin temayüz eden şahsiyeti Nakşibendi tarikatının şeyhi Ubeydullah Ahrar'dır¹⁹. Yine idareciler nezdinde itibar edilen Molla Cami'nin(1414-1492)²⁰ adını zikredebiliriz. Bu iki zatın, parasız kalan bilim adamları ve medrese öğrencileri için vakıflardan gelir temin edilmesi, din adamları ve halkın vergi işlerinde kolaylık sağlanması yolunda yaptıkları rica ve tavsiyelerine Timurlu sarayında itibar edilmekteydi (Yüksel, 2009, s.139-140).

Yukarıda zikrettiğimiz Abdullah Ensari'nin türbesine Mirza Ebul Kasım^{21**} ve Ebu Said döneminde de önem verilip birçok yeni arazilerin vakfedildiğini görmekteyiz. Lakin bu türbe, Hüseyin Baykara'nın ihtimamıyla daha da parlak bir dönem yaşamıştır (Yüksel, 2009, s.196). Nitekim Hüseyin Baykara, şahsi servetinin büyük bir kısmını vakıflar vasıtasıyla halkın ihtiyaçları için kullanıyor, imaret, han, hamam ve hastaneler yaptırıyordu (Aka, 2017, s193). Tarihçi Hondmir,^{22***} Hüseyin Baykara'nın cami, medrese, hankah ve kervansaraylar gibi kurumların inşasına çok önem verdiğini ve bunları vakıflar ile donattığını ifade eder (Yüksel, 2009, s.54). Ona göre, Hüseyin Baykara döneminde vakıflar o kadar çok artmıştı ki, bunlarla alakadar olan yüksek memuriyete birkaç kişi birden atanmakta idi (Yüksel, 2009, s.149). Hüseyin Baykara'nın Herat'ta inşa ettirdiği medrese ve hankah külliyesi oldukça büyük olup, burada her gün fakirlere yemek ve para dağıtılacak kadar zengin vakıflarla desteklenmişti (Yüksel, 2009, s.189). Herat'ın başka yerinde yaptırdığı bir diğer hankaha da sultanın vakıflarından büyük bir

17 Uluğ Beg'in imar faaliyetleri için bkz. Barthold, 1997, s.103-108,116.

18 * Timur'un oğlu Miranşah'ın torunu mirza. Uluğ Beg'in öldürülmesinden sonra baş gösteren karışıklıklar zamanında, başını kaybetmek üzereyken tahta uzanan yol kendisine açılmıştı.

19 Ubeydullah Ahrar hakkında tafsilat için bkz. Tosun, 2012, s.19-20.

20 Nakşibendi tarikatına mensup İranlı alim ve şair. Hüseyin Baykara dönemi, ilmi ve manevi otoritesinin zirvede olduğu yıllar olmuştur. Hakkında tafsilat için bkz. Okumuş, 1993, s.94-99.

21 ** Şahruh'un oğlu Baysungur'un oğlu. Şahruh'un ölümünden sonra Horasan hakimi olmuş ve hükümdarlığı bir müddet devam etmiştir.

22 *** Timurlu tarihçisi Mirhond'un torunu. Ölüm tarihi 1535'tir.

pay ayrılmıştı. Öyle ki burada her gün dört bin kişiye aş verilip ulufe dağıtılmaktaydı (Yüksel, 2009, s.190). Hüseyin Baykara döneminin ilginç bir hadisesi olarak 1481 yılında Belh'te bir yerde Hz. Ali'ye ait olduğu iddia edilen bir mezarın bulunduğu haberi yayıldı. Hüseyin Baykara, haberi doğru kabul ederek bu kabir üzerine bir türbe yaptırıp etrafında çeşitli binalarıyla bir köy kurdurdu. Aynı zamanda şehrin kanallarından birini türbeye vakfetti. Türbeye bir şeyh, vakıf gelirleri ve adaklarla ilgilenecek memurları atadıktan sonra, Herat'a dönüp bu olayı kutlamak için askerlere ve halka hediyeler dağıttı. Hz. Ali türbesi münasebetiyle önemli bir ziyaretgah olan köy zamanla gelişerek Mezar-ı Şerif adıyla bugün Afganistan'ın en büyük şehirlerinden biri haline gelmiştir. Ve hâlâ birçok ziyaretçiyi cezbetmeye devam etmektedir (Alan, 2007, s.219; Yüksel, 2009, s.197).

Timurluların hayır ve hasenat işleriyle olan alakası yalnızca hükümdarlara mahsus değildi. Timurlu hanımları da bu konuda epey gayretli idiler. Zira Timur zamanından itibaren onlara bazı gelirler tahsis edilir ve onlar da bu gelirlerle çeşitli hayratlar yaptırırdı (Alan, 1999, s.233). Şami, Timur'un büyük kız kardeşi Kutluğ Tereken Aga için "hayrat ve hasenatıyla asrında yaşamış hatunların hepsini geçmiş, kendi halis mallarından medreselere, hankahlara birçok şeyler vermiş ve onun türlü hayratı bütün aleme şamil olmuştu" der (Eshenkulova, 2001, s.26; Şamî, 1987, s.108). Yukarıda zikrettiğimiz Timur'un Keş'te yaptırdığı türbenin etrafında, Ömer Şeyh²³ adına mirzanın hanımları tarafından büyük bir imaret kurdurulduğunu görmekteyiz (Yezdî, 2003, s.235). Timur'un hanımlarından Tuman Aga, Şahrüh zamanında, daha Timur döneminde kendisine suyurgal olarak verilmiş olan Kusuye kasabasında oturup burada ribat, hankah, medrese ve başka hayır eserleri yaptırmıştı (Aka, 1984, s.290; 1994, s.97,196; 2017, s.174). Şahrüh'un hanımlarından Mülket Aga'nın Herat'ta inşa ettirdiği hankah, darüşşifa ve ribat gibi hayır eserlerini zikretmek gerekir (Aka, 1984, s.291; 1994, s.197; 2017, s.175). Timurlu hanımları arasında oldukça dikkate değer bir isim Şahrüh'un diğer bir hanımı ve devlet idaresinde büyük bir tesir icra eden Gevherşad Aga'dır. Meşhur hayratı, Meşhed'de devrin önemli mimarlarından Kıvameddin'e inşa ettirilen ve kitabeleri oğlu Baysungur tarafından yazılan Ulu Cami idi. Bu cami için tesis edilen vakfa gelir maksadıyla yapılan küçük pazar bugün hala kullanılmaktadır (Alan, 1999, s.247-248).²⁴

Hanedan mensupları haricinde devrin büyük beyleri arasında da bu tür işlerin önemle ele alındığı görülmektedir. Mesela Şahrüh'un atabegi ve beglerbegi Alike Kükeltaş imar faaliyetlerine katılan önemli beglerden idi. Merv'deki birçok hayır eseri onunla alakalı olup aynı zamanda Herat'ta da hayır eserleri mevcut idi (Aka, 1984, s.294; 1994, s.198-199; 2017, s.177; Barthold, 1997, s.107). Hatta Mısır'da bile arazi satın alarak burada ziraat faaliyetleri yaptıran Alike Kükel-

23 Timur'un 1394 yılında kırk yaşında iken ölen oğlu.

24 Mezkur camiye dair ayrıntılı bilgi için bkz. Beksaç, 2004, s.366-367.

taş'a, Şahruh bunun sebebini sorduğunda, "Benden sonra, Şahruh'un bir kölesi olup, Mısır'da mal satın alarak bayındır hale getirmişti" demeleri için böyle yaptığını söylemişti (Aka, 1994, s.207; 2017, s.183). Yine Herat'ta devrin büyük emirlerinden Türkmen asıllı Emir Firuzşah'ın eserleri bulunmaktaydı. Onun hal-kın istifadesi için farklı farklı yerlerde birçok hayır eserleriyle ribatlar yaptırdığı ifade edilmektedir (Aka, 1984, s.294; 1994, s.199; 2017, s.177).²⁵ Memluklerden Timurlulara iltica eden ve Şahruh döneminde Yezd'i idare eden Emir Çakmak burada inşa ettirdiği caminin bitişiğinde hankah yaptırıp vakıf tesis etmişti. Bu vakfın gelirlerinden dervişlere yemek dağıtılır ve barınak temin edilirdi (Yüksel, 2009, s.186-187). Devlet adamların bu faaliyetleri sadece Şahruh'un saltanat yıllarıyla sınırlı olmayıp Hüseyin Baykara döneminde de oldukça canlı bir şekilde devam etmiştir. Hükümdar başta olmak üzere bütün devlet adamları ve zenginler, medrese, kütüphane, kervansaray, hamam, köprü, aşevi, hastane ve eczane gibi sosyal yardım kurumlarının yapımına katılmıştır (Aka, 2017, s.177). Tabii, bu devrin en mümtaz devlet adamı Ali Şir Nevai'yi özellikle zikretmek gerekir. Ali Şir Nevai, Herat ve Horasan'da 370 hayır kurumu yaptırmış ve bunların idaresi için bir vakıf tesis etmiştir. Bu iş için vakfedilen miktar ise 500 tümen gibi büyük bir miktardı (Aka, 2010, s.141; 2017, s.178).²⁶

Timurlular devrinde, sadece Herat'ta, cami, medrese, hankah, imaret, türbe ve darüşşifa gibi sosyal ve kültürel yapıların sayısı 200'e yaklaşmaktadır (Yüksel, 2009, s.184). Fakat Herat'taki canlı ve görkemli hayatın her kesimi memnun ettiğini söyleyemeyiz. Eğlence ve musiki toplantılarından dolayı burada oluşturulan vakıfları dahi meşru saymayan bazı şeyhler, müritlerine Herat'a gitmeyi yasaklamışlardır (Aka, 1994, s.210; 2017, s.196).

Sayıardan anlaşıldığı üzere Timurlular döneminde, birçok sosyal ve kültürel yapılar inşa edilmiştir. Lakin yapılan çalışmalar yalnızca bu dönemde meydana getirilen binalardan ibaret kalmadı. Aynı zamanda Selçuklular ve Moğollar zamanından kalan birçok cami, medrese, türbe, ribat, hankah, hamam, köprü gibi hayır eserleri tamir edilerek kullanılmaya devam edilmiştir. Dönemin tarih yazarlarından Ali Katibi'nin ifadesine göre bunların sayısı ise bini buluyordu (Aka, 1984, s.296; 1994, s.200; 2017, s.179).

Bu başlık altında naklettiğimiz bilgiler itibariyle Timurlulardaki vakıf faaliyetlerini bütünüyle ortaya koyma maksadını taşımadığımızı belirtmek gerekir. Zaten bilindiği üzere medrese, cami gibi yapılar, daha meydana getirilirken, bunlara maddi destek sağlayacak vakıflar teşkil edilirdi. Belirli arazi ve mülklerin, çarşı ve dükkanların, kervansaray ve bazen bazı vergi kalemlerinin gelirleri bunlara bağlanırdı (Yakubovskiy, 2018, s.50). Haliyle bu mahiyetteki her bir

25 Diğer önde gelen beylerin etkinlikleri için de aynı yerlere bakınız.

26 Bir tümen on bin dinara tekabül edip, gümüş Kepeki dinarı ise iki miskal ağırlığında, yani yaklaşık 9 gram tam ayar gümüşü, bkz. Aka, 1994, s.190.

yapının vakıflara sahip olduğunu düşünmek yerindedir. Burada yaptığımız, tüm bu faaliyetleri ortaya koymaktan ziyade vakıf faaliyetlerine dair genel bir çerçeve çizmek oldu.

Sonuç

Yukarıdaki tüm bu izahattan sonra ise akla şöyle bir soru gelmektedir: Birçok Türk-İslam siyasi teşekküllerinde olduğu gibi Timurluların da vakıf faaliyetlerinde bulunmalarının sebebi neydi? Bunu, sadece hükümdarların hayır hasenatta bulunma isteği ile açıklamak mümkün müdür? Kanaatimizce bu yönde bir açıklama yeterli olmayacaktır. Daha şümüllü bir anlayış için meselenin siyasi erk ile olan alakasını ortaya koymak icap eder. Timurlu hükümdarlarının dinî hayat üzerinde etkili olmak için izlediği yollardan biri, din adamlarını himaye etme siyaseti idi.²⁷ Şöyle ki Timurluların vakıflar eliyle bilhassa dini kurumlar yararına sağladığı desteğin, yine bu kurumlar üzerinde siyasi erk tarafından denetim kurulmasına zemin hazırladığı görülmektedir. Timurluların hakim oldukları Maverâünnehr, Horasan, İran gibi İslam inancının, muhtelif mezhep ve itikatlarıyla, kök saldırdığı coğrafyalarda, dinî zümrelerin ahali nezdinde, özellikle o dönemlerde, ne kadar büyük tesir ve itibar sahibi oldukları düşünüldüğü takdirde, bunları himaye etme yolunu tutmakla Timurluların siyasi sahada elde edecekleri muhtemel faydaları görmüş olduklarını söyleyebiliriz.

Kaynakça

- AKA, İsmail, (1984). “Mirza Şahrüh Zamanında (1405-1447) Timurlularda İmar Faaliyetleri”, *Bulleten*, XL-VIII/189-190.
- AKA, İsmail, (1994). *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, TTK, Ankara.
- AKA, İsmail, (2010). *Timurlular Devleti Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- AKA, İsmail, (2017). *Timur ve Devleti*, TTK, Ankara.
- ALAN, Hayrunnisa, (1999). “Bir Timurlu Hanımı Gevherşad ve Tarhani Emirler”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir.
- ALAN, Hayrunnisa, (2007). *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- BARTHOLD, Wilhelm, (1997). *Uluğ Beg ve Zamanı*, çev.:İsmail Aka, TTK, Ankara.
- BEKSAÇ, Engin, (2004). “Meşhed Ulucamii”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:29.
- ÇAKAN, Varis, (2009). *Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları*, Binyıl Yayınevi,

²⁷ Bu yöndeki görüş için bkz. Yüksel, 2009, s.200. Öncesinde yine benzer düşünceler, sınıf mücadelesi ve feodal düzen çerçevesinde olmak üzere, Yakubovskiy tarafından da dile getirilmiştir. Bkz. Yakubovskiy, 2018, s.48-51.

Ankara.

- ERŞAHİN, Seyfettin, (2001). “Sovyetlerin Vakıf Politikası ve Türkistan’da Vakıfların Kamulaştırılması”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42/1.
- ESHENKULOVA, Kishimjan, (2001). *Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulûm el-Evâ’il (Matematik, Astronomi ve Tıp)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- ESİN, Emel, (1979). “Böri Tigin Tamğaç Buğra Kara Hakan İbrahim’in (H.444-60 / 1052-68) Samarkand’da Yaptırdığı Abideler”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı: 8.
- GÜNAY, Hacı Mehmet, (2012). “Vakıf 1/2”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2012, Cilt:42.
- NİZAMÜDDİN ŞÂMÎ, (1987) *Zafernâme*, çev.: Necati Lugal, TTK, Ankara.
- OKUMUŞ, Ömer, (1993). “Câmî Abdurrahman”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:7.
- SAHİBKIRAN EMİR TİMUR MUHAMMED TARAĞAY BAHADİROĞLU, (2010). *Timur’un Günlüğü Tüzükât-ı Timur*, hazırlayanlar: Kutlukhan Şakirov-Adnan Aslan, İnsan Yayınları, İstanbul.
- ŞEREFÜDDİN ALİ YEZDÎ, (2003). *Emîr Timur(Zafernâme)*, çev.: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
- TOSUN, Necdet, (2012) “Ubeydullah Ahrâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:42.
- YAKUBOVSKİY, Aleksandr, (2018). *Timur ve Timurîler Devrinde Semerkand*, çev.: Sabur Rasol, yay. haz.: İlyas Kemaloğlu, TTK, Ankara.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, (2012). “Vakıf 2/2”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:42.
- YÜKSEL, Musa Şamil, (2009). *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, TTK, Ankara.